

DE VIJF GILDEN VAN GROOT-VLIJMEN

door Anton van der Lee

Met Gansen Trou

Uitgave:
Heemkundekring „Onsenoort”.
Redactie en administratie:
Postbus 1, 5253 ZG Nieuwkuijk.

46e jaargang

mei 1996

nummer 5

De gildendag te Vlijmen op 2 juni 1996

In het kader van de festiviteiten rond de viering van 200 jaar Brabant organiseren de vijf gilden uit de gemeente Vlijmen op 2 juni een gildendag voor de kring Maasland. Het Vlijmense Onze Lieve Vrouwe-, het St. Barbara- en het St. Catharinagilde met het St. Jorisdgilde van Nieuwkuijk en Onsenoort en het St. Ambrosiusgilde van Haarsteeg hebben gezamenlijk de "Stichting 5 Gilden" opgericht om de opzet van het grootse evenement op zich te nemen en dat is een veelomvattende taak, want er worden zo'n 1000 gildebroeders en -zusters verwacht. Het zal ongetwijfeld een kleurrijk schouwspel opleveren met spannende wedstrijden op het gebied van schieten, vandelzwaaien, trommelen en marcheren.

In de Middeleeuwen is het gildewezen tot ontwikkeling gekomen. De belangrijkste categorieën waren de ambachtsgilden en de schuttersgilden. In de ambachtsgilden waren mensen van een bepaald beroep verenigd, zoals schoenmakers, lakenwevers, pottenbakkers, goudsmiden en looiers. Deze gilden hielden zich bezig met pure belangenbehartiging. Wie geen lid was, mocht het betreffende beroep niet uitoefenen. Het gilde zorgde o.a. voor loon- en prijsafspraken, kwaliteits-

controle en opleiding van leerlingen. Ambachtsgilden beschikten over grote macht en ze waren dikwijls ook heel rijk. De vrijheidsidealen van de Franse revolutie maakten definitief een einde aan deze macht.

Daarnaast kennen we de schuttersgilden. Het waren organisaties van weerbare mannen, aanvankelijk gewapend met de handboog, de kruisboog of de voetboog, later met vuurwapens. De naam "schuttersgilden" heeft echter niets te maken met schieten, maar met (be)schutten, d.w.z. beschermen. Zij vloeiden voort uit het feit dat de landsheer, b.v. de graaf van Holland of de hertog van Brabant, het recht had, de weerbare mannen op te roepen voor een heervvaart om hun gebied te verdedigen. Daarom moesten die mannen worden geoefend in het hanteren van een schietwapen. Ze hadden tevens tot taak, hun eigen dorp of stad te verdedigen tegen aanvallers en indringers. Hierbij hadden natuurlijk ook de plaatselijke heren belang en het is dan ook geen toeval, dat die in de schuttersgilden altijd een voorname rol hebben gespeeld. Zelfs nu nog treden ze vaak op als beschermheer.

Uit de oorspronkelijke doelstelling vloeit voort, dat de schuttersgilden qua organisatievorm militair georiënteerd zijn. Men kent er vaandrags, trommelaars en soms een provoost, die verantwoordelijk is voor de discipline te velde en in vreedstijd. Er is ook een zeker standsverschil merkbaar tussen de gewone gildebroeders en hun bestuurders, net zoals tussen soldaten en hun officieren. De organisatievorm, alsmede de rechten en plichten waren nauwkeurig vastgelegd in het reglement, oorspronkelijk de "caart", die veelal door de landsheer werd geschonken. Om de geoefendheid, maar ook het animo op peil te houden, werden op gezette tijden wedstrijden gehouden in het schieten op de vogel. Ook het saamhorigheidsgevoel werd aangekweekt. Gezellige teerdagen waren daarvoor bevorderlijk.

Tijdens de gesprekken, die ik t.b.v. de totstandkoming van dit themanummer met

vertegenwoordigers van de vijf gilden had, kwam steeds naar voren, dat volgens de overlevering de schutsen in eerste instantie zouden zijn opgericht om in geval van epidemieën, vooral de pest, de zieken te verzorgen, de doden te begraven en de nabestaanden te steunen. Daarom ook zouden bepaalde gilden ook alleen maar uit een paar families bestaan, terwijl andere weer een specifieke wijk zouden vertegenwoordigen.

In de hedendaagse schuttersgilden is het aspect van de landsverdediging natuurlijk vervallen. Wel vinden wij in de doelstellingen terug, dat de gilden trouw willen zijn aan het geestelijk en wereldlijk gezag en dat zij willen proberen, waardevolle tradities te handhaven. Zij zijn meer gezelligheidsverenigingen van gelijkgezinden geworden, die met een vleugje nostalgie zich inzetten voor het behoud van het goede in de samenleving.

Het schuttersgilde St. Ambrosius van Haarsteeg

Van de vijf gilden binnen de gemeente Vlijmen heeft het Schuttersgilde St. Ambrosius de kortste geschiedenis. Het werd namelijk heropgericht op 22 juli 1950. Heroprichting houdt in, dat er dus vroeger in dit dorp al een gelijknamig gilde heeft bestaan en dat is van belang, omdat een gilde moet stoelen op een traditie. Het gilde had er daarom ook belang bij, die traditie te verifiëren en in zijn archief vinden we dan ook een brief van 28 augustus 1968, waarin drs. F.J.M. van de Ven, bibliothecaris van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bevestigt op basis van een verklaring, door L. Branten uit Haarsteeg in 1956 afgelegd, dat rond 1900 het oorspronkelijke Ambrosiusgilde was opgehe-

ven, waarvan Branten nog lid was geweest.

Later vond vooral M.F. Mommersteeg uit Nieuwkuijk een aantal verwijzingen in de Provinciale Noordbrabantse en 's-Hertogenbosse Courant. Die vermeldt b.v. op 9 december 1862, dat burgemeester Van Hooff van Hedikhuizen bij zijn inhuldiging in Deutenen wordt afgehaald door o.a. het gilde St. Ambrosius, maar ook door de St. Barbara-schuts uit Vlijmen, dit laatste ongetwijfeld omdat in die tijd bijna de helft van Haarsteeg tot de gemeente Vlijmen behoorde. Ook wanneer op 17 mei 1877 de Commissaris van de Koning een bezoek brengt aan Hedikhuizen, maken het Haarsteegse

Het Schuttersgilde St. Ambrosius uit Haarsteeg poseert t.b.v. een boek over de gilden van kring Maasland, 1985. Foto: Ad van Kessel, Vlijmen.

gilde en de harmonie hun opwachting aan de gemeentegrens.

Bij gelegenheid van het 40-jarig jubileum van de Harmonie "St. Cecilia" op 11 augustus 1883 nemen drie gilden deel aan de optocht: St. Ambrosius, de Handboogschutterij "Claudius Civilis" en "Oefening en Vermaak". Ook de handboogschutterijen bestaan niet meer. Over "Claudius Civilis" publiceerde A. van Engelen (1985) wat gegevens. De schutsboom van Ambrosius stond volgens overlevering achter het café van Kis Kooy, ter plaatse waar nu de slagerij Van Bokhoven gevestigd is. Het gilde zou als gevolg van onderlinge onenigheid zijn opgeheven in 1899.

Het vroegere gilde was een gilde van bijenhouders. En die waren er in Haarsteeg een behoorlijk aantal, vooral in verband met de uitgebreide hopteelt, terwijl in de

weilanden de ratelaar een belangrijke leverancier van nectar was. Beide planten komen dan ook voor in de hoeken van het vaandel van het heropgerichte gilde. In het centrum staat een medaillon met de patroonheilige. Die was waarschijnlijk geboren te Trier uit Romeinse ouders. De legende wil, dat toen hij nog in de wieg lag, een zwerm bijen rond zijn mond neerstreek en dat werd dan gezien als een voorteken voor welbespraaktheid. St. Ambrosius werd een van de vier grote kerkleraren: hij bestreed de ketterijen van de Arianen en de Manicheeën en stierf als bisschop van Milaan op 4 april 397. Zijn kerkelijk feest wordt gevierd op 7 december, de dag van zijn bisschopswijding. Vele bijenhoudersgilden kozen hem tot patroonheilige.

Momenteel is de binding tussen de imkers en het gilde verbroken. Volgens het vigerende reglement, dat notarieel

werd vastgelegd op 29 april 1886, is de doelstelling het bevorderen van een zinvolle vrijetijdsbesteding. Sint Ambrosius is een open gilde; iedereen die dat wenst en die door de gildebroeders na een jaar aspirant lidmaatschap wordt geaccepteerd, kan er zich bij aansluiten. Men hoeft zelfs niet meer in Haarsteeg woonachtig te zijn en er zijn zelfs een paar leden aangenomen, die vroeger tot een ander gilde behoorden. Maar bij de schriftelijke stemming moeten de leden wel unaniem de kandidaat accepteren. Vrouwen zijn volwaardig lid: ze hebben stemrecht en mogen deelnemen aan schietwedstrijden, maar niet aan het koningschieten. Binnen de kring Maasland wordt wel eens wat kritisch aangekeken tegen zoveel emancipatie. Er zijn anno 1996 39 leden.

De kleding van het gilde bestaat uit zwarte broek en hoed, geel overhemd en parsee sjaal. Het vaandel werd een jaar of vijf geleden gemaakt door de firma Stadelmeier uit Kevelaar in Duitsland; het verving het vaandel van 1955. Tot de bezittingen behoren vier vendels en zes trommen. Het gildezilver is uiteraard van vrij recente datum. Elke twee jaar vindt het koningschieten plaats op de derde zaterdag in augustus; vroeger was dat de

kermisdatum. Het gebeurt bij de ijsbaan aan de oude haven; daar staat ook een mooi gildehuisje. De koningschilden worden bekostigd door het gilde zelf en het ontwerp ervan wordt gemaakt in overleg tussen de zilversmid en de koning. Meestal staat op het schild het beroep afgebeeld: metselaar, tuinder, bouwkundige enz. De koning schenkt alleen het koningsbier.

Op de tweede zaterdag in januari houdt het gilde de teerdag. De jaarvergadering gaat daaraan al vooraf, op de eerste zondag in januari. Het gilde is een trouwe deelnemer aan de kringdag. Vroeger gingen men in de meimaand altijd naar de St. Jan in Den Bosch, maar sinds daaraan beperkingen zijn gesteld - de gilden moesten zich daarvoor tevoren aanmelden en vallen soms uit de boot wegens te weinig ruimte - heeft men besloten, jaarlijks naar de Zoete Lieve Moeder van den Elshout te gaan. Van groot belang zijn ook de schietwedstrijden, zoals die worden georganiseerd door de Langstraatse Schuttersbond. Daarvoor moet vanzelfsprekend ook heel wat geoefend worden. Maar na afloop is er dan tevens de mogelijkheid, een andere sport te beoefenen, namelijk jeu de boules.

De St. Barbara-schuts van Vlijmen

Toen J.A. Jolles (1934) in de crisisjaren de toestand van de St. Barbara-schuts beschreef, schetste hij een nogal negatief en somber beeld van dit gilde. Hij beschrijft het als tamelijk verwaarloosd. De papieren zouden grotendeels opzette-lijk zijn verbrand, totdat een Vlijmense notabele zich over de restanten zou hebben ontfermd. Wie echter door de enthousiaste hoofdman Dienand de Vaan in de gelegenheid wordt gesteld, de

zienswijze van Jolles aan de praktijk te toetsen, komt tot een totaal andere conclusie. Er is wel degelijk veel bewaard gebleven aan historisch interessante zaken.

De schuts zou zijn opgericht in 1425. De gildebroeders zijn van mening, dat de oorspronkelijke doelstelling het begraven van slachtoffers van epidemieën zou zijn, met name de pest. Daarom zouden de

leden ook uit slechts enkele families zijn gerecruteerd. Bewijs voor deze opvatting is voorlopig echter niet gevonden. Tot de oudste bezittingen behoort een bronzen ruitvormig hoofdmansinsigne met een toren, een zwaard, een palmtak en gekruiste geweren. Dit verwijst naar de patroonheilige, die in de derde of vierde eeuw leefde in het Oostromeinse rijk. Ze zou de dochter zijn geweest van een rijke heiden uit Nicomedië, die door haar vader in een toren werd opgesloten, maar zich ondanks haar isolement bekeerde tot het christendom. Toen zij daaraan niet wilde verzaken, zou ze uiteindelijk zijn onthoofd door haar vader, die zelf onmiddellijk daarop door de bliksem zou zijn getroffen. Haar kerkelijk feest wordt gevierd op 4 december. Het opschrift van het insigne luidt: "HOOFMAN" en "DE : BARB : SCVT : IN VLYMEN". Het erop vermelde jaartal 1695 kan niet worden geverifieerd.

Het oudste document is een afgescheurd stukje papier met het merkwaardige relaas: "Den 10 Novembris 1682 naer dat smorgens de schutsbroeders dese ordinantie onderteeckent hebben, soo is Heer Siardus Joris als pastoor gekomen onder den schutsboom met Jan Willem Scheye als Hooftman ende versoght sijnde, om mede te schieten heeft den koninck vogel loffelijk affgeschooten ende heeft hem in de schuts laeten schrijve den 10 Decembr. 1682. Fr. Siardus Joris cononinck der abdije Berne ende bedien..." Het was overigens helemaal niet ongebruikelijk, dat de plaatselijke geestelijkheid deelnam aan het koningschieten. Rooijackers (1995) wijst erop, dat in het algemeen bij die gelegenheid de eerste schoten werden gelost door de geestelijke of wereldlijke overheid. Dit bevrijden of bannen van de boom was een symbolische handeling om het gevaar van ongelukken bij het schieten uit te bannen, maar het had ook nog een juridische betekenis, omdat bij eventuele ongelukken, die zich ondanks het vrijen van de boom zouden kunnen voordoen, de schutters niet meer aansprakelijk konden worden gesteld. Siar-

us Joris van Thienen, een norbertijn van de Abdij van Berne, was op 21 januari 1678 benoemd tot pastoor van Vlijmen, volgens zijn bewaard gebleven notitieboekje een totaal verarmde parochie. Hij bleef er tot 1693 (Tarcisius v. Schijndel, 1957).

Het reglement van 10 november 1682 is slechts fragmentarisch bewaard gebleven, zoals Jolles schrijft, maar dat van 1684 volledig. Het laatste draagt als titel: "Schuts Broeders ende Susters van de kleveeniers ofte Sinte Barbaara.... door mijn Heer Siardus Jooris Anno 1684 den 9 november. Die "kleveeniers" zijn uiteraard kolveniers. Al in de tijd van Karel de Stoute, tegen het einde van de vijftiende eeuw, werden in het leger al draagbare vuurwapens gebruikt, het zogenaamde "sengroer ofte schietbusse" en degenen die daarmee bewapend waren, werden aangeduid als "couleuvriers", een benaming waaruit dan later het Nederlandse "kolvenier" is ontstaan (Van den Heuvel, z.j.). Het huidige reglement, geldend als statuten t.b.v. de Kamer van Koophandel, dateert van 1979.

De door Jolles vermelde koopakte uit 1777 betreft in werkelijkheid de afkoop met f 112,00 van een jaarlijkse rente van vier gulden door Johannes Half-Wasse-naar, heer van Nieuwkuij en Onsenoort. Deze rente kwam het gilde toe uit een stuk land, dat Half-Wassenaar had gekocht van Maria Hoorn, de weduwe van Peeter van Meerwijk. Het gilde bezat van oudsher veel van dit soort renten, maar het had ook zelf grond in eigendom. Uit de enquête van 1825 blijkt, dat daartoe een stukje bos behoorde van 35 roeden en een stuk weiland van een bundel en 25 roeden. Wellicht is het laatste gelegen geweest in het Vlijmensch Veld als deel van een complex van 162 ha. In een gedrukt stuk van 10-3-1880 delen de schaarmeesters mee, dat de helft ervan dat jaar zal worden beweide en de rest gehooide. Het stukje bos zou kunnen hebben gelegen op de Hooge Heide. Het werd in 1959 verkocht aan de gemeente t.b.v. van een sportveld, maar de koper

De St. Barbara-schuts bij gelegenheid van het 500-jarig jubileum op 31 mei 1925.

had geen geld en tekende daarom een schuldbekentenis van f 632,50 tegen 4% rente. Tot 1960 werd ook nog een stukje grond van 33 aren in de Kaveling verpacht. Inmiddels heeft het gilde alle onroerend bezit afgestoten en de opbrengst ervan op een apart spaarboekje gezet om alleen de rente ter bestrijding van de algemene kosten te gebruiken.

Het gilde beschikt over zes grote zilveren draaginsignes, waarop de patrones is afgebeeld met een zwaard, staande bij een toren, en waarop ook twee gekruiste geweren zijn gegraveerd. Ze dateren uit 1812 en zijn bestemd voor de hoofdman, de vaandeldrager, de provoost en drie dekens. Het zevende exemplaar, dat van de koning, is verbrand in 1949 en vervangen door een kopie van dat jaar. Bij diezelfde brand sneuvelde ook de zilveren vogel. Hij werd in 1950 hersteld door de Bossche edelsmid Cordang en die graveerde op de achterkant "Mijn staartpootjes en 't houtje zijn van 1425. Ik verbrandde in 1949. Ik werd vernieuwd in 1950". Dat 1425 klopt niet: blijkens het meesterteken, hetzelfde als van de vogel

van de St. Catharinaschuts, moet dit exemplaar zijn vervaardigd in 1539/1540.

Het gildevaandel is naar eigen ontwerp vervaardigd uit kamgaren. Aan een zijde is in het centrum een zijden medaillon met de beeltenis van de patrones geplaatst en aan de andere zijde het oprichtingsjaar en het jaartal van het vaandel. De medaillons zijn met de hand geweven door de zusters van de Lioba-Stichting uit Egmond-Binnen; er zit een jaar werk in.

Een van de grootste gebeurtenissen uit de geschiedenis van het gilde was de viering van het 500-jarig bestaan op 31 mei 1925. Bij die gelegenheid werd een grote gildendag gehouden. De wethouders J. van Helvoort en P.J. van Buul schonken elk een zilveren herinneringsmedaille en datzelfde deed ook burgemeester G.R. van de Ven, die op dat moment beschermheer van het gilde was. Bij die gelegenheid werd ook de hierbij geplaatste foto gemaakt, waarop achter het tafeltje de burgemeester en zijn echtgenote gezeten zijn.

Het ledental in 1996 is 42; 23 mannen en 19 vrouwen, waarvan 5 geüniformeerd. De hoofdkleuren van de uniformen zijn rood, groen en geel. Nieuwe leden moeten afstammelingen of aangetrouwden zijn en over het lidmaatschap wordt volgens traditie gestemd met erwten en bonen. De vrouwen hebben geen stemrecht en ze mogen ook niet deelnemen aan het koningschieten, maar wel aan de schietwedstrijden, die regelmatig worden georganiseerd door de Langstraatse Schuttersbond. Ook de drie schutsen uit het kerkdorp Vlijmen, tezamen met de Schietvereniging "Juliana" houden jaarlijks onderlinge wedstrijden en bovendien is er dan nog elk jaar een wedstrijd van deze vier met Nieuwkuijk en Haarsteeg. Het koningschieten gebeurt jaarlijks op de derde zaterdag in augustus bij de Moerputten. De koning wordt thuis afgehaald door het gilde en alleen degenen die daaraan meedoen mogen deelnemen aan de wedstrijd. In het eerste kwart van deze eeuw stond de boom op het Marktveld (nu o.a. de Rabo-Bank) en daarna tot 1951 bij de Molenhoek. Het gilde

heeft nauwelijks oude koningsschilden, maar vanaf 1979 is de reeks compleet.

De teerdag wordt gehouden in het eerste weekend van november, tenzij dit samenvalt met Allerheiligen of Allerzielen. Plaats van handeling is het gildehuis, Café Den Braai. Het begint allemaal met de gang naar de kerk, daarna is er worstebrood, er worden prijzen van het schieten uitgereikt en jubilarissen gehuldigd. Er is een gezamenlijk diner, dat uit de kas wordt betaald, terwijl de rest van de dagkosten hoofdelijk worden omgeslagen. De feestavond eindigt in de kleine uurtjes. De contributie bedraagt f 12,50 per maand en dat is ook wel nodig, want het gilde ontwikkelt vele activiteiten. Elk jaar wordt deelgenomen aan de dodenherdenking bij het oorlogsmonument, elk jaar gaat men in de meimaand naar de Sint Jan in Den Bosch - toevallig deze keer uitgeloot - en jaarlijks wordt ook deelgenomen aan een gildendag. Kortom: de St. Barbara-schuts is anno 1996 nog springlevend.

De St. Catharina-schuts Vlijmen

Wanneer J.A. Jolles in 1934 zijn befaamde overzicht publiceert van datgene wat in Noord-Brabant nog bestaat op het gebied van schuttersgilden, dan weet hij over de St. Catharina-schuts weinig te vertellen (Jolles, 1934). Volgens het nieuwe vaandel, dat in 1910 werd geschonken door wethouder P. van Buul, is de schuts opgericht in 1469. Ze werd wel aangeduid als de "Jonge Schuts", dit ongetwijfeld in relatie tot de Onze Lieve Vrouwe Schuts, die dan van vroegere datum moet zijn. Dat Jolles zo beknopt is, wordt vooral veroorzaakt door het ont-

breken van oude papieren, dit als gevolg van het feit, dat documenten van vóór 1840 zijn verloren gegaan toen Michiel van Falier op de Wolput afbrandde. Er is toen in 1840 een nieuw reglement opgesteld, gedateerd 4 december. Verder waren er slechts rekeningen en een ledenlijst, door verschillende schutsbroeders nog getekend met een kruisje.

Voorlopig dateert de oudste vermelding van 7 november 1657. In het rechterlijk archief Vlijmen, dat zich in 's-Hertogenbosch bevindt, is sprake van een geding,

waarin Hendrik Hermansz optreedt als "eijsscher contra Jan Lamberts Heesbeen (prouvost), Aert Hendriks van Valier oude Deecken van selve Schuts, Willem Diercx Poort, tegenwoordige deecken, Godert Corsten Hoorn en Anthonis Ghielle meede deeckens van de Schuts, alle gedachvaert sijnde in waerheyt getuijgen". Waarover die zaak handelt is niet vermeld.

Toch weten we door toeval meer over een oud reglement, namelijk dat van 23 januari 1682. Iemand heeft ooit - we weten niet wie, waar, wanneer en waarom - die versie in een weerbarstig handschrift met potlood overgeschreven op vier tweezijdig beschreven kladblocvelletjes, die sinds jaar en dag in het bezit zijn van de Heemkundekring "Onsenoort". Pater Tarcisius van Schijndel meende ten onrechte, dat het reglement betrekking had op de St. Barbara-schuts en hij publiceerde zijn transscriptie ook als zodanig (Tarcisius van Schijndel, 1967), maar het slechte handschrift voerde deze befaamde heemkundige met zijn beperkt gezichtsvermogen op zodanige dwaalsporen, dat zijn tekst soms onverstaaenbaar of zelfs ridicuul werd. Daarna waagde C. Hornman zich aan een ontcijfering en hij wist heel wat te corrigeren, maar hij moest toch nog zo'n veertig woorden door puntjes vervangen. Schrijver dezes vergeleek de versies van Tarcisius en Hornman weer met de kladbloodjes en kwam tot een bijna volledige reconstructie van de tekst (Van der Lee, 1982).

Het reglement begint met: "Dit is alsulke ordenanssie als de jonge scuts tot Vlijmen met malkanderen hebben overslagen ende gecontreckteert alsoeck ende gelijck als hier nae volgt en al van auts bevonden en overgeset. 1682 d. 23 Janwars". Hieruit valt te concluderen, dat het gilde zichzelf ook aanduidt met "Jonge Schuts". Bovendien is duidelijk, dat het hier om een vernieuwde versie gaat, want het zijn regels die vanouds geldig zijn geweest en nu zijn "overgeset", d.w.z. vertaald vanuit het middeleeuws. Niettemin is duidelijk, dat in die "ver-

taling" de oorspronkelijke tekst (waarschijnlijk van 1469) nog heel sterk doorklinkt, want het taalgebruik is voor 1682 volkomen antiek. Als voorbeeld mag gelden artikel 1:

"Item in den eerste sullen de jonge scutters moeten hebben eene koninck en vendricgh en eene profoost en eene deecken met drie hooft lide daar de gemijne scuts mede tevrede sal weese ende wat de deecke met de hooftlide sal doen dat sullen sij van werde houden sonder daar tegen te seggen".

Men kan zich afvragen, waarom het reglement in 1682 moest worden aangepast. Moesten directe verwijzingen naar de katholieke eredienst verdwijnen? Heel waarschijnlijk lijkt ook, dat de schuts van wapen is veranderd: de boog is vervangen door het vuurwapen. Hiervoor pleit, dat aan het laatste artikel, nummer 16, handelend over het ter kerke gaan en teren "na ouder gewont op den daag van sinte katlijne" een uitgebreid veiligheidsvoorschrift is toegevoegd voor het marcheren met geweren naar en van de schutsboom. Er wordt een zware boete gesteld op het met lood geladen roer marcheren. Wanneer iedereen in het gelid is opgesteld, zal elk wapen worden geïnspecteerd en wie met lood geladen heeft, verbeurt zes gulden. Onderweg werd kennelijk ook van vreugde geschoten, maar dat moest dan met los kruit gebeuren om "daar nimant scay mee te doen". Wellicht heeft zich eerder op dat gebied een incident voorgedaan. Pas bij de schutsboom mag men het roer laden met één enkele loden kogel. Is de papegaai afgeschoten, dan moet iedereen zijn wapen afvuren voordat hij weer afmarcheert. Het artikel eindigt met een in een reglement ongebruikelijke rechtstreekse waarschuwing: daarom sijt een ider gewargescout ende subjeckd (erop bedacht) dat ul.(ieden) sulke niet en overkomt".

"Wanneer de scutbroeders de papengaa schite" moeten alle gildebroeders verplicht aanwezig zijn met een goed geweer op boete van tien stuivers. Wan-

neer ze op de teerdag niet met hun dames aan de maaltijd verschijnen, moeten ze even veel betalen als de aanwezigen. Het hele reglement getuigt van een groot saamhorigheidsgevoel. Op vechten staat zes gulden boete en wie het daarmee niet eens is, wordt als lid geschrapt en moet dan daarboven nog zijn twee gulden "doodschuld" betalen. Maar ook als men elkaar uitscheldt of iemand in zijn eer te na komt, verbeurt men een ton bier. Als de "scutsbroeders onder mal-kandere twistig worden of imant te veel snaps hadde dat niet en betaamde", dan volgde een waarschuwing van de koning. Wie dan niet wilde luisteren, moest een dubbele ton bier aan het gilde schenken, ongeacht het aantal herrieschoppers. De saamhorigheid kwam vooral tot uiting bij begrafenis, waarbij alle broeders zich aan het sterfhuis moesten verzamelen, passend gekleed ("met een eerlijck kleed, mantel of kappot") om de overledene naar de kerk te begeleiden.

Dat het zestiende artikel een toevoeging is mag ook blijken uit het feit, dat het slot van artikel 15 eigenlijk het reglement afsluit met de bede:en godt wil ons beware, dat wij moge in alles overeenkomen in frinschap tot in het uur van ons doot, alles conform nae de oude wet". Die oude wet, wellicht de oorspronkelijke "caart" van de schuts, was kennelijk bij de schutsbroeders in 1682 nog een bekend gegeven.

Discipline stond hoog in het vaandel. In artikel 14 wordt bijvoorbeeld bepaald, dat als het gilde uittrekt, iedereen in het gelid wordt opgesteld door de provoost en men dient dan zijn plaats te accepteren. Wie het gelid verlaat, wordt gestraft met de stok van de provoost en moet bovendien nog tien stuivers boete betalen. Dergelijke rigoreuze voorschriften dateren uit een tijd, dat een schuttersgilde in feite een para-militaire organisatie was en niet in de eerste plaats een gezelligheidsvereniging. Een schuts was een instelling om de plaatselijke gemeenschap te beschermen, te beschutten; het woord heeft dan ook niets met "schieten" te

maken.

In het reglement van 1840 wordt nadrukkelijk bepaald, dat elk kandidaat-lid wordt onderworpen aan ballotage door de schutsbroeders. Dat gebeurt op de traditionele manier; men stemt met erwten en bonen: "Erwt af, boon aan". Men kan alleen lid worden, wanneer de ouders of schoonouders eveneens lid zijn (geweest). Het reglement van 1682 bepaalde ook al: daer en sal nimant scuts moge gemaekt werde dan met eene gemeene raat van de scutsbroeders en dan het goet wert gevonden dan sal de broeder moeten betalen twee gulden en de suster thien stuijvers....". Ook bij opzeggen van het lidmaatschap, bij overlijden en zelfs bij trouwen was met twee gulden verschuldigd.

Op 26 november 1894 werd het reglement enigszins aangepast, waarbij met name de verplichting, dat men bij het koning schieten een zilveren schild moest schenken, werd afgeschaft. Het huidige reglement dateert van 4 januari 1988. Hierin is o.a. geregeld, dat aspirantleden van jonger dan 18 jaar mogen worden aangenomen. Ook is er een grotere rol voor de vrouwen weggelegd. Zij mogen zelfs deelnemen aan schietwedstrijden - niet aan het koningschieten - maar ze hebben geen stemrecht. Er zijn momenteel 24 leden; het maximaal toegestane aantal is 30. De leden betalen f 60,- contributie; de kosten van de teerdag worden grotendeels gedekt door de rente van het kapitaal.

Het kerkelijk feest van de H. Catharina van Alexandrië wordt gevierd op 25 november. Volgens de overlevering stierf zij de marteldood, nadat ze vijftig heidense wijsgeren, die haar strikvragen moesten stellen, had weten te bekeren. Dit gebeurde ten tijde van keizer Maximinus II (309-313).

De St. Catharina-schuts teerde vroeger op de eerste maandag en dinsdag van november. C.J.M. van den Dungen beschrijft, hoe rond 1920 de teerdag verliep (Van den Dungen, 1987). Uiteraard werd begonnen met een mis voor de

Viering van het 50-jarig lidmaatschap van A. van Vugt ("Joske de Metseler") op 18-11-1924.

levende en overleden leden. Men verzamelde zich tevoren bij het gildehuis, bij Van de Ven, Café Den Braai. De vaandeldrager en Joske van Vugt (Joske de Metseler) met de grote trom liepen voorop. Op maandag teerden alleen de mannen. Na de mis was er een koffietafel, waarbij het bestuur bepaalde privileges had: het zat aan een afzonderlijke tafel, kreeg extra bediening en bovendien een carbonade of cotelet en speciaal krentenbrood. Een dergelijke bevoorrechtiging kan wellicht nog verwijzen naar de vroegste (militaire) tradities van het gilde, waarbij de officieren een betere behandeling kregen. Na de maaltijd werd er gekaart, geborrelt en onderling overleg gepleegd over bestuursmutaties. Rond het middaguur ging iedereen weer naar huis om wat te werken.

's Avonds werd de teerdag voortgezet met voor de man zes worstebroodjes. Er werd nog wat gekaart, waarna de vergadering volgde. Hierin werden ook om de drie jaar de landerijen verpacht, die de schuts in eigendom had: het "Klein

Heike" in het Luisbroek, en tuinbouwgrond op de Middelheide. Bij een enquête in 1825 wordt door schout Willem Mommersteeg van Vlijmen opgegeven, dat de schuts eigenaar is van een bunder zestig roeden teelland en een bunder hooiland van weinig waarde. In 1963 werd het laatste stuk onroerend goed op de Middelheide door de gemeente voor woningbouw opgeëist voor f 0,85 per meter. In 1902 was echter een regeling getroffen met de Onze Lieve Vrouwe-schuts over een gezamenlijk eigendom en toen dan ook na de verkoop deze schuts dreigde met een proces, heeft men de opbrengst van f 6405,- maar broederlijk gedeeld.

De verpachting kon wel eens tot heftige discussies leiden, maar als er eenmaal beslist was, dan werd er verder ook niet meer over nagepraat. Voor het overige was het een normale jaarvergadering met het jaarverslag, het financieel verslag en de verkiezing van hoofdman, regenten en dekens. Over nieuwe leden werd "geboond".

Op dinsdag waren ook de dames welkom. Vanuit het gildehuis ging men gearmd naar de kerk, zo fraai mogelijk uitgedost. Direct na de koffietafel werden de nieuwe leden met enig ceremonieel geïntroduceerd. Het aspirantlid was gezeten op een denkbeeldige ezel, waarover een wit laken was gelegd. Zijn naam en geboortedatum werden in een groot boek genoteerd en enkele gildebroeders moesten getuigen dat hij van onbesproken gedrag was. Vervolgens moest hij zeven glazen bier leegdrinken en de plechtige gelofte afleggen, dat hij zich als een ware gildebroeder zou houden aan alle reglementen en voorschriften en dat hij bij het verlaten van het gilde, bij leven of dood, de doodschuld van 15 gulden zou betalen. Hierna werd hij met een in een emmer water gedompelde handveger rijkelijk besprenkeld, waarna de gelukwensen volgden.

Tegen een uur of elf verschenen dan de muzikanten, die de hele dag voor dansmuziek moesten zorgen. De openigsdans was "de cree", die met veel enthousiasme werd begroet. Daarna volgden allerlei traditionele dansen zoals de polka, de mazurka, de veleta en de wals. Dat duurde zo tot een uur of drie in de namiddag, want dan volgde het hoogtepunt van de dag: het feestmaal. De leden waren een paar weken tevoren door het bestuur in de gelegenheid gesteld, hun wensen m.b.t. het menu kenbaar te maken. Er werd veel gegeten. Het diner was overigens op eigen kosten, maar bier was gratis naar oud gebruik en voor sterke drank werden bonnen verstrekt. Het bier werd door de schuts zelf rechtstreeks bij de brouwerij ingekocht, dit tot verdriet van de kastelein, die er niets aan kon verdienen, maar ook dat was een eeuwenoude traditie.

Na schooltijd mochten de kinderen naar hun feestende ouders komen kijken en ze kregen dan ook gratis bier getapt door Joske de Metseler, maar die zorgde wel dat excessen werden voorkomen. Om

Hoofdmansteken van het St. Catharinagilde, 1695.

een uur of zeven gingen de muzikanten weer aan de slag en de rest van de avond werd er enthousiast gedanst. De dag werd besloten met een uitgebreide polonaise.

Tegenwoordig wordt nog slechts één dag geteerd, rond 25 november. Meestal beperkt men zich daarbij om financiële redenen tot een koffietafel in plaats van een diner. Het koning schieten vindt eens in de drie jaar plaats in september op de zaterdag van de kermis. De schutsboom staat bij de Moerputten en wordt ook door de andere gilden gebruikt.

In het Noordbrabants Museum bevindt zich het oudste hoofdmansteken van het St. Catharinagilde. Het dateert van 1695 en is gemaakt van brons. De afmetingen zijn 74 x 73 mm. Het is niet bekend, hoe het in het museum terecht is gekomen. Het hoofdvaan werd in 1950 vervaardigd, maar de centrale beeltenis van de H. Catharina is volgens de gildepapieren overgeplaatst vanuit het vaandel van 1929. Toon Groot uit Elshout, die het archief van het gilde beheert, heeft inmiddels een uitgebreide en goed verzorgde documentatie over het verleden van de schuts opgebouwd.

Het St. Jorisgilde van Nieuwkuijk

Over de ouderdom van het Nieuwkuijkse gilde bestaan heel wat tegenstrijdige ideeën. P. Tarcisius van Schijndel (1951) vermeldt in de eerste jaargang van "Met Gansen Trou", dat het gilde zou zijn opgericht rond 1549. Dat zou dan zijn gebeurd in de tijd dat Huijbrecht van Wijck heer van Onsenoort en Nieuwkuijk was. Zijn naam zou met ere zijn genoemd in de stichtingsoorkonde en zijn wapen zou ook in het vaandel voorkomen. Waarschijnlijk vergist zich Tarcisius van Schijndel exact een eeuw, want 1649 moet een belangrijk jaar voor het gilde zijn geweest.

Degene die zich toen het lot van het kwijnende gilde zou hebben aangetrokken was baron Charles van Malsen (1638-1672). Hij zou het gilde een nieuw reglement hebben gegeven en in een nieuw vaandel zijn wapen hebben laten schilderen. Hoe dan ook, bij de grote brand van Vlijmen in 1746, waardoor ook Onsenoort zwaar werd getroffen, zijn alle papieren die op de voorafgaande periode betrekking hadden verloren gegaan. Niemand maakte zich daar kennelijk erg druk over, totdat de tirannieke drost Johan Lodewijk Winckel zich ermee ging bemoeien. Deze figuur, die soms schietend met twee pistolen door het dorp reed om de ingezetenen schrik aan te jagen, vroeg in 1790 de kaart van het gilde op, zich daarbij beroepend op een plakkaat uit 1788 van de Hoogmogenden in Den Haag, dat gilden verbood die geen octrooi hadden (Van Schijndel, 1970). De gildebroeders hadden de noodzaak tot het verkrijgen van een nieuwe kaart nooit ingezien. Zij hadden immers destijds een octrooi van baron Van Malsen gekregen en ook al was dat reglement verbrand, de inhoud ervan kenden ze wel uit het hoofd. In het vendel stonden de wapens van Karel van Malsen en van de Staten Generaal. De psychopaat Winckel eiste echter, dat er een nieuwe kaart zou worden gemaakt

en dat die ter goedkeuring naar de Staten generaal zou worden gestuurd. Zo geraakte ook de toenmalige heer van Nieuwkuijk en Onsenoort, Bernardus Half-Wassenaar, in het conflict betrokken, met name over de vraag, wie bij het koningschieten het eerste schot mocht lossen: de heer van Onsenoort en Nieuwkuijk dan wel de drossaard uit naam van de Staten Generaal.

Noodgedwongen werd een nieuw reglement opgesteld en vervolgens werd namens de schuts een request ingediend door Paulus van der Aa als hoofdman en Jan Schalk van Scheindel, Jan van den Broek, Jan Laurentz van Zon en Lamboy Memper als dekens. De Staten Generaal was echter van oordeel, dat dit niet had mogen gebeuren buiten de heer van Nieuwkuijk en Onsenoort om. Op 18 augustus 1790 ondersteunde deze echter het verzoek en daarna werden de in Den Haag noodzakelijk geachte wijzigingen aangebracht ("..... het gemelde Reglement zynde geredresseert en ingerygt naar den substantieele inhoud van soortgelyke Kaarten en Reglementen....."). Uiteindelijk werd op 7 december 1791 het nieuwe reglement van 26 artikelen goedgekeurd. Alle leden, zowel de bestaande als de nieuwe, dienden die kaart te ondertekenen en daarbij volgens artikel 6 plechtig te beloven "dat zij gehou en getrouw zullen zijn aan de Hoog Moge Heeren Staaten generaal der vereenigde Nederlanden, als hunnen eenige wettige souverain en voorts zig alle geleegenheeden zullen gedraagen als goede en getrouwe ingezeeten en betaamt als meede dat zij aan den Heer der heerlijkheid Nieuwkuijk mitsgaders aan den officier en Regenten aldaar zullen bewijzen behoorlijk Respect en bij aldien zulks onverhooptelijk werd vereijst op goedvinden van den officier en regenten zullen presenteren zodanige diensten als ter beveyliging der voorz. Heerlijkheid en tot

conservatie van de Rust en goede orde in deselve nodig mogen worden gevonden...." Het geheel is duidelijk een politiek compromis, waarbij belangen van de plaatselijke heer, het dorpsbestuur, de rechterlijke macht en de Staten Generaal in het geding zijn. De hertog van Brabant, soeverein ten tijde van de oprichting, komt in het stuk niet meer voor: hij is vervangen door de Staten Generaal.

Het reglement van 1790 bepaalt verder, dat het gilde uit maximaal honderd leden mag bestaan. De jaarlijkse algemene bijeenkomst wordt gehouden op op 23 april, de kerkelijke feestdag van St. Joris. Deze heilige, ook als St. Georgius aangeduid, werd rond 280 geboren in Cappadocië. Hij stierf als romeins officier de marteldood in 303 onder keizer Diocletianus, nadat hij zich tegen de christenvervolgers had verzet. Pas in de 11de eeuw ontstond er rond zijn persoon de legende, dat hij een prinses zou hebben gered, die door haar volk noodgedwongen aan een vervaarlijke draak was uitgeleverd. St. Joris overwon de draak en sindsdien is hij altijd als drakendoder afgebeeld. Wanneer het feest op zondag valt, dan verschuift de teerdag naar de maandag. Op deze dag zal het gilde met vliegend vaandel en slaande trom door Nieuwkuijk trekken, de schutsbroeders elk voorzien van een snaphaan, een geweer met daarin een ontstekingsmechanisme met een vuursteen. In artikel 13 wordt nadrukkelijk bepaald, dat dit vuurroer geen getrokken loop mag hebben om iedereen gelijke kansen te waarborgen. Wie koning schiet, moet een zilveren schild schenken, maar hij heeft wel een jaar vrij gelag. Wie drie keer achtereen koning schiet wordt keizer: hij heeft voortaan drie stemmen en zijn leven lang vrij gelag.

Volgens het reglement van 1790 trekt het gilde niet alleen op 23 april, maar ook met de kermis door de straat, St. Joris met de standaard te paard gezeten en vooraf gegaan door zes herders en herderinnen. Zoals steeds bevat het reglement bepalingen over verplichte deelna-

me aan activiteiten, vechten, vloeken en verdere overtredingen van het reglement. De boeten kunnen desnoods worden ingevorderd met de sterke arm, waarbij zelfs verbeurdverklaring tot de mogelijkheden behoort. Overigens behouden de Hoogmogenden zich het recht voor, het reglement te allen tijde te mogen wijzigen, uitbreiden of nietig verklaren. Op 23 april 1792 wordt het nieuwe reglement in een feestelijke bijeenkomst van het gilde voorgelezen en ondertekend.

Het St. Jorisdigilde heeft vele ups en downs gekend. Een van de dieptepunten uit de geschiedenis was de verkoop uit winstbejag van het oude gildezilver aan de kasteelheer van Heeswijk, maar gelukkig kocht beschermheer Jhr. Jos de la Court in 1900 de koningsplaten weer terug. Het oudste schild is van Cornelius van Bladel; het dateert van 1700 en toont o.a. een ploegende boer. Heel vaak wordt op koningschilden het beroep uitgebeeld of in elk geval in een gedichtje vermeld, maar wie over een familiewapen beschikt, zet er dat meestal op. Wanneer Daniël Antonissen Pullen in 1719 koning schiet, dan plaatst hij twee pullen en twee klimmende leeuwen op zijn schild, maar Petrus van Merewijk zet er in 1726 een gevierendeeld wapenschild op, waaronder een leeuw (van Meerwijk), een roos (Kivits) en Hedickhuysen met abusievelijk een roos i.p.v. een rad. Francis Verhoeven beeldt in 1797 zijn smederij af en Gijsbertus van der Aa (1808) een man met paard en een met zakken geladen wagen. Jan van Buul (1823) is aan het ploegen, evenals Johannes de Pinth in 1899, terwijl Gerardus van Zon (1877), J. v.d. Water Jzn. (1904), H. Sleegers (1912), J.J. van Baalen (1925) en A.J. Mommersteeg (1952) zich ook met een paard laten afbeelden. W. van Engelen voert in 1901 een koe aan een touw naar de markt en Wilh. Pullen (1954 en 1956) rijdt de melkwagen. P.J. van Eggelen (1910) bakt brood in een oven en C. Van Iersel presenteert zich in 1960 als automonteur. A. van der Aa vermeldt als enige, dat hij vrije koning (keizer) is geworden door in

Het patroonschild met het familiewapen Half-Wassenaar.

1813, 1818 en 1819 de vogel af te schieten.

Op 21 april 1924 werd het 275-jarig bestaan gevierd met een grote gilden-dag. Burgemeester Van den Broek schonk het gilde bij deze gelegenheid namens de gemeente een fraaie zilveren herinneringsmedaille. De kwestie van de oprichtingsdatum wordt echter nog meer gecompliceerd, wanneer we in oogen-schouw nemen, dat de vogel van het gilde is vervaardigd door de zilversmid Lambert van der Don uit 's-Hertogenbosch in 1557/1558. De halplatte vogel is afgebeeld met twee vleugels en door de staart is een gaatje geboord om daaraan verdere attributen te hangen. Het stuk is voorzien van de stadskeur van 's-Hertogenbosch, een gekroonde Bosch-boom met een dubbelkoppige adelaar als meesterteken en de letter v als keur-meesterteken, op basis waarvan de datering duidelijk is (Koldewei, 1985). Het gilde is dus ouder dan 1649.

Om de verwarring rond de oprichtingsdatum nog groter te maken: de Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant van zaterdag 4 mei 1872 weet te melden, dat het gilde op 2 mei het 300-jarig bestaan heeft gevierd. 's Ochtends om vier uur is men al begonnen met trommelen en om 8.30 is er een grote optocht. Vanzelfsprekend gaan de gildebroeders bij die gelegenheid ook naar de kerk en later op de dag is er een feestmaal en een vergadering. De krant zegt nadrukkelijk, dat beschermheer Jhr. Jos. de la Court aan de festiviteiten deelnam. Waarop de (vermeende) oprichtingsdatum van 1572 gebaseerd is wordt niet duidelijk.

Belangrijke figuren hebben in de loop der tijden schilden geschonken aan het St. Jorisgilde. Daartoe behoort de plaatselijke heer, Bernard Half-Wassenaar d'Onsenoort, die op 1 oktober 1772 het gilde vereert met een patroonsplaat, waarop een papegaai, St. Joris met de draak en een banderol met daarop "Fortuna-fortes-adiuva". Op de hals van het paard van

St. Joris is het familiewapen van Bernard Half-Wassenaar aangebracht. Merkwaardig is echter, dat deze patroonsplaat, getuigen de daarop voorkomende tekens, al zo'n halve eeuw eerder is vervaardigd door de Bossche zilversmid Adriaen Hachtens, werkzaam van 1693 tot 1735/1736 (Koldewei, 1985). Het moet dus een "tweedehandse" plaat zijn, waarop het familiewapen alsnog is gegraveerd. A. van der Bell, schout civiel van Drunen en Nieuwkuijk, schenkt in 1804 een schild met als voorstelling een leeuw en een papegaai daaronder. Jhr. Josephus de la Court schiet koning in 1862 en Jhr. Lambertus de la Court in 1865. Ook Jhr. Willem de la Court blijft niet achter: hij wordt koning in 1893 en 1895.

Anno 1996 bestaat het gilde uit 24 leden en 7 aspiranten. Er zijn geen vrouwelijke leden. Het lidmaatschap staat open voor iedereen, zij het dan dat over de aannamen moet worden gestemd. Het St. Jorisgilde gebruikt hiervoor bruine en witte bonen. Vanaf half mei 1996 worden de uniformen vernieuwd. De kleding gaat bestaan uit een groene jas met witte kraag en een rode sjaal om de taille; in de mouwen is nog wat geel verwerkt. Het koning schieten gebeurt om de twee jaar op de boom bij de Meerdijk, nabij de Emma-molen; het gilde beschikt daar ook over een eigen ruimte van ongeveer 30 m². Het koning schieten valt samen met de feestdag op de zaterdag die het dichtst bij 23 april ligt. Bij die gelegenheid is "De Ster" het gildehuis. De koning schenkt een zilveren schild aan het gilde. Tot de verdere activiteiten behoren de deelname aan gildedagen en aan schietwedstrijden in het kader van de Langstraatse Schuttersbond. In mei gaat de schuts naar de St. Jan in Den Bosch.

Het vaandel van 1866 met daarin een knap geschilderd medaillon van St. Joris met de draak is helaas verstikt. Daarom heeft men een nieuw vaandel laten vervaardigen, waarin het oude medaillon is opgenomen. Daarnaast bezit het gilde drie rood/gele vendels met een Andreas-

Het St. Jorisgilde van Nieuwkuijk in 1951.

kruis en 3 of 4 trommen. Van de bezittingen die door Jolles (1934) worden vermeld, is de koningstok bewaard gebleven, evenal één (gebroken) zwarte dekenstok. Het toneelharnas met zwaard zijn bewaard gebleven, maar de patroonheilige rijdt niet meer te paard, zeker niet vergezeld van herders en herderinnen zoals vroeger, want dat beroep is zeld-

zaam geworden. Het standaardlied (NN, 1963) bestaat nog wel, maar het wordt niet meer gezongen. Gilden vertegenwoordigen een oude traditie, maar in hun verschijningsvorm en activiteiten doen zich uiteraard vele veranderingen en aanpassingen voor om te kunnen overleven.

Het Onze Lieve Vrouwegilde van Vlijmen

Over de ouderdom van het Onze Lieve Vrouwegilde van Vlijmen tasten we volkomen in het duister. Jolles (1934) maakt melding van het opschrift "van 1320" op het door het gilde in 1920 geplaatste Maria-monument, dat bij de bevrijding

werd vernield, maar bij navraag bleek dat alleen maar een veronderstelling van een van de bestuursleden te zijn, omdat er in Wintelre in dat jaar een gelijknamige schuts was opgericht. Niettemin acht Jolles een dergelijke ouderdom heel wel

mogelijk, maar bij de grote brand van Vlijmen in 1746 zijn alle gegevens verloren gegaan.

In 1750 heeft men een nieuw boek in folio-formaat aangelegd, waarin in eerste instantie een lijst van renten, pachten en eigendommen is opgenomen met de vermaning aan de pachtschuldigen, de financiële verplichtingen t.o.v. het gilde na te komen en die bij verkoop van de betreffende percelen niet te verzwijgen. In totaal worden 18 posten opgesomd, die veelal tot in de Middeleeuwen terug gaan. Soms wordt betaald in natura, b.v. zeven vat rogge, soms in geld van de meest uiteenlopende valuta: "3 goude peeters" van het hertogdom Brabant, geslagen tussen ca 1370 en 1425, in 1750 omgerekend naar 18 stuivers per stuk en "een Wilhelmus schilt" van Willem VI van Holland, geslagen van 1411 tot 1417; zij handhaafden zich in de circulatie tot diep in de 15de eeuw en werden gerekend voor 21 stuivers (Enno van Gelder, 1965). Alles bijeen beliepen deze renten jaarlijks 23 gulden en 18 stuivers; ze werden alle afgekocht.

Daarnaast bezat dit rijke gilde ook grond. In de rekening van 1776/77 e.v. is sprake van een perceel hooiland, het "Rijskampke", 3 morgen groot, dat in 1779 *f* 85,- pacht opbrengt en in 1798 zelfs *f* 122,-. In zijn "Renseignementen ten aanzien der Goederen en Bezittingen van de voormaals bestaan hebbende Schutterijen in de Gemeente van Vlijmen", gedateerd 14 februari 1825, beweert schout Willem Mommersteeg echter, dat de vier bunder hooiland nauwelijks de ongelden opbrengen. Het stuk wekt de indruk, dat de gevraagde informatie met tegenzin verstrekt worden en dat de waarde van de bezittingen zoveel mogelijk wordt gerelativeerd. Er wordt eveneens een bunder teelland vermeld, waarvan we uit het archief van het gilde weten, dat het op de "Hooge Hey" was gelegen. Dit verminderde sterk in waarde als gevolg van de overstromingsramp van 1880. Uit de boeken blijkt, dat pachter M. van Comvoirt in 1881 *f* 10,- schadevergoeding

van het gilde ontving. In 1882 liet men de overslaggrond verwijderen door Jan van Eggelen en Adriaan van de Kerkhof; die verdienden daar resp. *f* 200,- en *f* 100,- mee. Gerekend met een dagloon van maximaal een gulden is dat een hele klus geweest. Op 23 november 1888 werd een perceeltje van 64 are en 60 ca, het "Luisbroek", voorheen eigendom van Wouter van Esdonk, gekocht voor *f* 1206,- (Tarcisius v. Schijndel, 1961). In het bovenvermelde document van 14 februari 1825 is overigens ook sprake van een voormalig St. Jansgilde in Vlijmen.

In 1789 ging het financieel zo goed, dat het gilde besloot om *f* 100,- aan de armen te schenken "vermits de cas in goede staat en omstandigheyt van den duuren tijt". Ook in latere jaren zou het gilde uitblinken door liefdadigheid. Bij de bouw van de Vlijmense kerk werden gebrandschilderde ramen geschonken en dat gebeurde ook, in beperkte mate, bij gelegenheid van de restauratie. In het gebouw van het Lilianefonds in Vlijmen is door het gilde een plaquette aangebracht van een Maria met Kind in de stijl van de zilveren insignes van het gilde; de afbeelding doet denken aan Onze Lieve Vrouw van Scherpenheuvel.

De gildebroeders hechtten vroeger kennelijk meer waarde aan devotie dan aan traditie. In 1803 besloten ze unaniem, alle oude koningsschilden te verkopen en van de opbrengst een nieuwe Lieve Vrouwebeeld in de kerk aan te schaffen en bovendien zilveren hellebaarden voor de koning, de vaandeldrager en de hoofdman. Voor de koning kwam er tevens een zilveren papegaai om onder de hellebaard te hangen.

In 1788 kreeg het gilde te maken met het plakkaat van de Hoogmogenden in Den Haag, waardoor ook St. Joris in Nieuw-kuijk in de problemen raakte. De gildebroeders snaptten niets van dat politiek gedoe over de opperste soevereiniteit, de eed op de constitutie van de provincie (Holland) en het vrijen van de schuts-

boom. De regenten "declareere bij deezē namens de leeden der voornoemde schuttery dat de leeden van onze schuttery even zoo min als die der twee andere schutteryen dezer Heerlijkheyd hebbe kunne begrypen wat eygentlijk de constitutie van deeze provincie is, als ons nimmer met eenige politike zaaken hebbe ingelaaten waar omtrent de zelve schuttery dan ook niet kan consenteeren nogte weygeren om den gerequireerden eed op de zelve constitutie af te leggen". Daarom vragen zij op 7 mei 1788 om nadere uitleg over de inhoud van die eed (Jolles, 1934).

In 1920 koopt het gilde een stukje grond op het Lieve Vrouwenhoekje in Vlijmen om er een beeld van Onze Lieve Vrouw van Lourdes te plaatsen. Het wordt onthuld door de pastoor en burgemeester Van de Ven. Wanneer het door oorlogshandelingen in 1944 wordt vernield, krijgt de Bossche beeldhouwer M. van Bokhoven opdracht een nieuw beeld te vervaardigen en dit wordt geplaatst op het feest van Maria Hemelvaart in 1947. Het staat inmiddels op de gemeentelijke monumentenlijst.

Het oudst bewaard gebleven reglement dateert van 10 april 1750. Hieruit blijkt, dat de schuts slechts uit maximaal twintig leden mag bestaan. Ze is dan ook altijd enigszins elitair geweest. Jolles vermeldt nadrukkelijk, dat de schutsbroeders op de teerdag niet dansen, omdat ze daar te deftig voor zijn. Inmiddels mogen sinds 1978 ook aspirantleden worden aangenomen, maar momenteel zijn er geen. Het ledental anno 1996 is 17. Vrouwen kunnen geen lid zijn. De leden mogen overal woonachtig zijn, maar voorwaarde voor het lidmaatschap is, dat in de laatste honderd jaar een van de voorouders ook lid is geweest. Het huidige reglement dateert van 1991. In 1974 werd de koninklijke goedkeuring verlengd tot het jaar 2004, maar al in 1890 werd een dergelijke goedkeuring van koning Willem III verkregen. Inmiddels kunnen verenigingen e.d. voor onbepaalde tijd worden aangegaan; vroeger was dat voor maxi-

maal dertig jaar. Ook de koninklijke goedkeuring werd in 1975 afgeschaft.

Tot de oudste bezittingen van de schuts behoort een ring met bladversiering en in gothishe letters het opschrift: " dit syn die au scut van vlimen". Er is een vergulde plaat tegenaan gezet met twaalf punten buiten de ring en binnen de ring een gegraveerde afbeelding van Maria. De achterplaat is gemaakt uit een oud koningsschild, waarop een zeilschip voorkomt. Het geheel lijkt op een zonnebloem (zie foto). Er hangt een half plat verguld zilveren vogeltje aan. Uit 1855 dateren de grote zilveren draaginsignes voor de deken, hoofdman, provooost en vaandrager. Hierop is Maria met Jezus afgebeeld, beiden met kroon en staf. Voor de leden zijn er kleinere insignes. Verder is er nog een stok voor de koning, eveneens van 1855. Het hoofdvandael heeft in een medaillon ook een fraaie afbeelding van Maria met Kind. De vandenels en de oude sjerpen zijn gerestaureerd en geconserveerd; ze bevinden zich nu in vitrines in het gemeentehuis. Er is ook nog een lijkkleed, dat dateert van 1882.

Het Onze Lieve Vrouwegilde is tot nu toe niet aangesloten geweest bij de kring Maasland en heeft dus ook niet deelgenomen aan gildendagen. De jaarlijkse feestdag wordt meestal in februari gehouden, maar er is geen vaste datum voor. Er is dan een diner, de koning wordt gehuldigd, jubilea worden gevierd en nieuwe leden worden dan voorgesteld. Het gilde is thuis in Hotel Prinsen. De jaarvergadering vindt plaats in januari. Om de drie jaar wordt het koningschieten gehouden en de koning betaalt een vaste bijdrage aan de kosten voor het schild. Er is enige tijd niet veel aandacht besteed aan de opbouw van het zilverbezit, maar de laatste vijftien jaar wel. De uniformen hebben, zoals te verwachten, blauw en wit als hoofdkleuren, met een zwarte broek en zwarte hoed met een witte veer.

Pater Tarcisius van Schijndel, de bekende heemkundige die in 1992 overleed,

Het vaandel van het Onze Lieve Vrouwegilde.

Foto Ton Feyen

bestempelt in zijn artikel van 1961 de Onze Lieve Vrouweschuts als de voor- naamste van Vlijmen, gezien de ouder- dom, de bewaard gebleven papieren en de prestaties in het verleden. Een derge- lijke kwalificatie is echter een kwestie van persoonlijke appreciatie. Alle gilden uit de gemeente Vlijmen hebben immers hun eigen geschiedenis, hun oude tradities en hun verdiensten voor de gemeen- schap in het verleden en het heden. Ze zijn bovendien allemaal weer springle- vend en dat mag in deze tijd, waarin het verenigingsleven te lijden heeft van een steeds sterkere individualisering van de samenleving, als uitzonderlijk en waarde- vol worden beschouwd.

Anton van der Lee

Literatuur:

Dungen, C.J.M.v.d., 1987: De jaarlijkse feestdag van de St. Catharina Schuts te Vlijmen anno 1920. M.G.T. XXXVII, pp 171-174.

Engelen, A. van, 1985: Handboogschut- terij "Claudius Civilis" te Haarsteeg. M.G.T. XXXV, pp 11-16.

Enno v. Gelder, dr. H., 1965: De Neder- landse Munten. Utrecht.

Heuvel, Mr. L.H.N. v.d., z.j.: De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629. 's-Hertogenbosch.

Jolles, J.A., 1934: De Schuttersgilden en

Schutterijen van Noord-Brabant. Over- zicht van hetgeen nog bestaat, deel II (M- Z), pp 43-44 en 203-208. 's-Hertogen- bosch.

Koldewei, A.M. (eindred.), 1985: Zilver uit 's-Hertogenbosch.

Lee, Anton v.d., 1982: Een oud reglement van de St. Catharina-schuts uit Vlijmen. M.G.T. XXXII, pp 187-189.

NN, 1985: Gilden Kring Maasland 1935- 1985. Hapert.

NN, 1963: Standaard-Lied St. Joris. M.G.T. XIII, p. 49.

Rooijakkers, Gerard, 1995: Eer en Schande. Volksgebruiken van het oude Brabant. Nijmegen.

Schijndel, p. Tarcisius v., 1951: Onse- noort en het St. Jorisgilde. M.G.T. I, pp 41-43.

Idem, 1957: Pastoors van Vlijmen. M.G.T. VII, pp 93-95.

Idem, 1961: Schuttersgilden te Vlijmen. M.G.T. XI, pp 89-93 en 125-127.

Idem, 1962: Reglement van het St. Joris Gilde te Nieuwkuijk. M.G.T. XII, pp 98- 100 en XIII, pp 52-54.

Idem, 1963: Hieronder volgen de nog aanwezige schilden van de St. Jorisgilde. M.G.T. XIII, pp 23-25 en 45-48.

Idem, 1966: Reglement van de St. Bar- bara-Schuts te Vlijmen. M.G.T. XVI, pp 42-44.

Idem, 1979: Onze Lieve Vrouwe Gilde te Vlijmen. M.G.T. XIX, pp 138-142.

GILDEDAG VLIJMEN

2 juni 1996